

МЕЛИБОВЕВ Абдуғулом,
Ўзбекистон халқаро ислом
академияси таянч докторанти,
Ҳадис илми мактаби ўқитувчиси

МАҲБУБИЙЛАР ОИЛАСИ ФАҚИХЛАРИ

ФАКИХИ СЕМЬИ МАХБУБИ

THE MAHBUBI'S FAMILY FAQIHS

Аннотация. Бухорода кўплаб фақиҳлар фаолият олиб борган. Улар қолдирган асарлари ҳамда олиб борган фаолияти билан Ҳанафий фикҳи ривожига улкан ҳисса қўшганлар. Бундай фақиҳлар ичида сулолавий фақиҳлар ҳам кўп бўлган. Масалан Оли Моза, Ҳасирийлар, Ақилийлар ҳамда Маҳбубийлар оиласи бунга яққол мисол бўлади. Бу фақиҳлар сулоалари ичида Маҳбубийлар сулоласи катта аҳамиятга эга оила бўлган. Убайдуллоҳ ибн Иброҳим, Аҳмад ибн Убайдуллоҳ, Умар ибн Аҳмад, Маҳмуд ибн Аҳмад, Убайдулло ибн Масъудлар сулоланинг кўзга кўринган вакиллари ҳисобланади. Улар фикҳ илмига оида кўплаб қимматли асарлар қолдирганлар.

Калит сўзлар: Мазҳаб, фикҳ, усули фикҳ, Вижоатур ривоя, Воқеъот, Фатово.

Аннотация. В Бухаре активно работало множество факихов. Их произведения и деятельность значительно способствовали развитию ханафийской фикхи. Среди этих факихов было много представителей династических семей. Например, семьи Оли Моза, Хасирий, Акадий и Махбубий являются яркими примерами. Среди них семья Махбубий сыграла важную роль. Убайдулло ибн Ибрахим, Ахмад ибн Убайдулло, Умар ибн Ахмад, Махмуд ибн Ахмад, Убайдулло ибн Масъуд являются видными представителями этой династии. Они оставили много ценных трудов по исламской юриспруденции.

Ключевые слова: мазхаб, фикх, усули фикх, Вижоатур ривоя, Воқеъот, Фатово.

Annotation. Many scholars of Islamic jurisprudence were active in Bukhara. Through their works and activities, they made a significant contribution to the development of Hanafi fiqh. Among these scholars, there were many from dynastic families. For instance, the families of Oli Moza, Hasiriyy, Akili, and Mahbubiy are clear examples. Among them, the Mahbubiy family played an important role. Ubaydullah ibn Ibrahim, Ahmad ibn Ubaydullah, Umar ibn Ahmad, Mahmood ibn Ahmad, and Ubaydullah ibn Mas'ud are prominent representatives of this dynasty. They left behind many valuable works on the science of fiqh.

Keywords: madhhab, fiqh, usul al-fiqh, Viqoyatur riwaya, Waqi'at, Fatawa.

КИРИШ

Юртимиздан Ислом оламига машҳур бўлган кўплаб олимлар етишиб чиққан. Аждодларимиз қолдирган қимматли асарлар ҳозирги кунда ҳам ўзининг қийматини йўқотгани йўқ. Айниқса, Бухорода жуда кўп алломалар етишиб чиққан бўлиб, улар фикҳ илми ривожига катта ҳисса қўшганлар.

XIII-XIV асрларда ҳам Бухорода кўплаб фақиҳлар фаолият юритган. Эътиборга молик жиҳати шуки, фақиҳлар фикҳ илми билан фақатгина ўзлари шуғулланмаганлар, балки, фикҳ илмини авлодма-авлод мерос қилиб қолдирганлар. Бундай сулолавий фақиҳлар оиласи бир қанча бўлган.

Бухорода фаолият олиб борган фақиҳлар оиласига Оли Моза, Ҳасирийлар оиласи, Хайзоҳазийлар оиласи ва Ақилийлар оиласи киради. Бундан ташқари Бухорода кўплаб фақиҳлар фаолият юритган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Маҳбубийлар ёки Садруш шариялар оиласи Бухоро фикҳ илми ривожига тутган ўрни бекиёс. Устоз т.ф.д., профессор И.И.Бекмирзаевнинг тақдлашича, Маҳмуд Торобий 1238 йилда Садр унвонини Оли Моза оиласидан олиб, Аҳмад ибн Убайдуллоҳ ибн Иброҳим Маҳбубийнинг ўғли Шамсуддин Маҳмуд ибн Аҳмад Маҳбубийга (ваф. 630/1232-33 й.) берди. Шу тарика Оли Моза оиласининг Бухорода диний-сиёсий ҳукмрон табақа сифатидаги фаолияти якун топди ва Маҳбубийлар оиласи фаолияти бошланди [11].

Ўрта Осиёнинг муҳим ҳуқуқшуносларидан бири бўлган Маҳбубийлар оиласи туғилиб ўсган ватан бу Бухородир. Мўғул босқинчилари шаҳарни эгаллаб олгандан сўнг, Кирмон шаҳрига кўчиб кетишга мажбур бўлганлар ва ўша ерда илмий фаолиятларини давом эттирганлар.

Бухоро шаҳри 674 йилда Муовия даврида фатҳ қилинган. Кейинчалик 260/874 йилгача Тоҳирийлар ва 389/999 йилгача эса Сомонийлар томонидан бошқарилган. Даврдаги сиёсий нотинчликлар сабаб бошқарувнинг доимий ўзгаришига қарамай, Бухоро кўплаб алломалар етишиб чиққан муҳим илм-фан марказларидан бирига айланди. У ўз тарихининг энг ёрқин даврини Сомонийлар даврида бошидан

кечирган. Шаҳарда йирик сарой кутубхонаси ташкил қилинган. Натижада Бухоро фан ва маданият маркази бўлган.

Мўғуллар истилосигача ҳижрий V-VII асрлар давомида шаҳар бошқаруви маълум оилалар томонидан амалга оширилган. Бу оилалар шаҳарни “Садр” унвони билан бошқарганлар. Улар халқ орасида ҳам нуфузга эга бўлганлар. Нафақат сиёсатда, балки илмий фазилатлари билан ҳам машҳур бўлган Маҳбубийлар оиласи бу лавозимга 636/1220 йилда тайинланган. Оила Ўрта Осиё ҳанафий мазҳаби тарихида фаол рол ўйнаган.

Ҳижрий V асрдан бошлаб Бухоро нотинч даврларни бошидан кечирган. Бу эса илм-фан оламига салбий таъсир кўрсатди. 671/1273 йилда Бухоронинг Мўғуллар томонидан босиб олиниши сабаб шаҳар вайрон бўлди, кутубхоналар ёқиб юборилди ва кўплаб асарлар йўқ бўлиб кетди. Маҳбубийлар оиласи ҳам бу босқин оқибатидан четда қолмади ва 675/1276 йилда Кирмондан бошпана тутишга мажбур бўлган.

Кирмон бугунги кунда Эрон чегарасида жойлашган шаҳар. Кирмон Умар ибн Абдулазиз даврида (ваф. 101/720) Ислom ҳукмронлиги остида эди. Кейинчалик Аббосийлар, Сомонийлар ва Ғазнавийлар ҳукмронлик қилган ўлкалар қаторида бўлган. Буюк Салжуқийлар давлати ташкил топгач, ерлар сулола аъзолари ўртасида бўлинганда Кирмон вилояти, Чағри Бейнинг ўғли Кавурдга берилди. 440/1048 йилларда Шимолий Кирмонни ҳам босиб олиб “Кирмон Салжуқий давлати”га асос солган. Кирмон унинг даврида гуллаб яшнаган. Кейинчалик 619/1222 йилларда асли қорахитойлик бўлган Барак Ҳожиб уни бошқарган. Шу тариқа у Қутлуғхонлар сулоласини тузди. Бу сулола Мўғуллар қўл остида 706/1306-1307 йилларгача давом этган. Қутлуғ Туркан Хотун даврида муҳим курул ишлаб чиқариш марказига айланган.

Бухородан кетишга мажбур бўлган Маҳбубийлар оиласининг Кирмонни танлашига сабаб бу жой минтақага яқинлиги, бундан ташқари нисбатан обод ва барқарорликка ҳам эгалиги эди. Оила, Қутлуғ Туркан Хотуннинг илтифотида сазовор бўлган ва олимлар уларни Қутбийя Султония мадрасасига мударрис қилиб тайинлаган. Улар ҳам вафотларига қадар бу ерда дарс бериш ва асарлар ёзиш билан машғул бўлиб, минтақада барқарорлик ўрнатилгач, тирик қолганлари Бухорога қайтишди.

Уларнинг яшаган жойлари географияси ҳисобга олинса, асли туркий эканликлари айтилсада, манбаларда келтирилишича оиланинг насл-насаби Убода ибн Сомит Ансорий (р.а.) ва она томондан ҳазрати Умар ибн Хаттоб (р.а.) боғланиши айтилган.

Убодага (р.а.) нисбат берилиб Убодий, унинг набираси Маҳбуб ибн Валид туфайли эса оила Маҳбубийлар деб аталган. Бу нисбат оилани янада машҳур қилган. Бухорода садр унвонига эга бўлганлари ҳамда Мовароуннаҳрда Ҳанафий мазҳабининг кўзга кўринган намоёндалари бўлганликлари учун Маҳбубийлар ҳам VI/XII асрлардан бошлаб таниқли оила ҳисобланган.

Оиланинг шажараси ҳақида ҳеч қандай баҳс-мунозара бўлмаса-да, оиланинг насаби борасида жиддий чалкашлик бор. Бунинг сабаблари ўша даврда Бухоро ва унинг атрофида нотинч вазият ҳукм суриб, бу катта вайронагарчиликка олиб келгани, натижада манбаларнинг йўқолиши бўлиши мумкин.

Марказий Осиёда сиёсат ва илм-фан соҳасида етакчи оилалардан бири саналган Маҳбубийлар Бухоро ва Кирмонда таълим ва таълиф билан шуғулланиб, ҳанафий мазҳаби ривожига муҳим ҳисса қўшган. Бироқ, замоннинг нотинч даврида кутубхоналар вайрон бўлганлиги сабабли, кўпгина Ўрта Осиё ҳуқуқшунослари сингари улар ҳақида ҳам етарлича маълумот йўқ. Манбаларда оилага мансуб фақиҳлардан уч киши ҳаёти ва ижодига оид айрим маълумотлар ҳозирги кунгача етиб келган.

Табакот китобларида Бурҳонушшариа, Тоҷушшариа ва Садрушшариа лақаблари аралаш ҳолда келган ва шунинг учун уларнинг асарлари бир-бирига нисбат берилган. Садрушшариа асарларида унинг насл-насабини “Убайдуллоҳ ибн Масъуд ибн Тажушшариа” шаклида келтирилган. “Викоя”нинг ёзилиш сабабини “Бобом Бурҳонушшариа мен учун ёзган” деб тилга олгани бу чалкашликка замин яратди ва бу борада турли фикрлар билдирилди. Амакининг болалари турмуш қуриши билан икки ака-ука куда бўлганлар. Насл-насаби бўйича менинг бобом деб атагани Тажушшариа унинг отаси тарафидан бўлган бобоси ва Бурҳонушшари эса она тарафидан бўлган бобоси экани маълум бўлади.

Маҳбубийлар сулоласининг етук вакилларида бири Убайдуллоҳ ибн Иброҳим ибн Аҳмад Убодий Маҳбубий Бухорий Ҳанафий бўлиб, у “Иккинчи Абу Ҳанифа” номи билан

машхур [1:217,218. 2:51,52]. У “Ширъатул Ислом” китоби муаллифи Шайх имом муфтий Имомзода, Шайх имом Имодуддин Умар ибн Бакр ибн Муҳаммад Заранжарийлардан олган. Улар эса ўз навбатида Шамсулаимма Бакр ибн Муҳаммад ибн Али Заранжарийдан, у киши Шамсулаимма Сарахсийдан, у Шамсулаимма Ҳалвонийдан, у киши Абу Али Насафийдан, у киши Абу Бакр Муҳаммад ибн Фазл Абдуллоҳ Субазмунийдан, у киши Абу Абдуллоҳ Абу Ҳафс Сағирдан, у киши отаси Абу Ҳафс Кабирдан, у киши эса Имом Муҳаммаддан, у киши Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳдана илм олган. Демак, Убайдуллоҳ ибн Иброҳим Маҳбубий фикҳда Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳга боғланади.

Бундан ташқари у Баҳоуддин Муҳаммад ибн Аҳмад Исбижобий [4:3,74. 3:260] (У Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Юсуф Марғилоний Исбижобий Абулмаҳомид Баҳоуддин. Имом Жамолиддин Убайдуллоҳ Бухорий Маҳбубийнинг устози. “Мухтасари Қудурий”нинг шарҳи бўлган “Зодул фуқаҳо” асарини ёзган), Зоҳир Абу Бакр Аҳмад ибн Али ибн Абдулазиз Балхий, Шайх имом Косоний, Имом Қозихон Ўзжандий ва бошқалардан ҳам фикҳ ўрганган [5:35].

Ундан эса ўғли Шамсиддин Аҳмад, Ҳамидуддин Зорир Али ибн Муҳаммад ибн Али Ромиший Бухорий, Ҳофизуддин Кабир Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Наср Бухорий ва бошқалар фикҳ ўрганишган.

Заҳабий: “У Шарқ олими, Ҳанафий мазҳаби шайхи”, деган [4:2,490]. “У Мовароуннаҳр ҳанафий мазҳаби шайхи. Мазҳабни билиш унга ниҳояланган кишиларнинг бири”, деган [6:5,120].

Кафавий: “Буюк, ўз замонида ўхшаши йўқ имом бўлган. Ўз даврида фикҳ ва усулда бош бўлган. Мазҳаб ҳамда ҳилофни билишда асрининг ягонаси бўлган”, деган [5:36].

Фикҳ китобларида Маҳбубий номи билан машхур. Қачон бу исм мутлақ айтилса, Садруш Шариъа эмас Убайдуллоҳ ибн Иброҳим тушунилади.

Олим “Шарҳул Жомийис сағир” ва “Ал-Фурук” номли асарларни ёзган.

Убайдуллоҳ Маҳбубий ҳижрий 546 йил 25 жумодул увло ойида туғилган. 636 йил 8 жумодул увло ойида саксон тўрт ёшида вавот этган. Жанозасини ўғли Шамсиддин Аҳмад ўқиган.

Маҳбубийлар оиласининг навбатдаги вакили Аҳмад ибн Убайдуллоҳ ибн Иброҳим

Убодий Маҳбубий Бухорий Шамсуддин Садруш шариъа акбар ёки аввал ҳисобланади [4:1,196].

Абдулқодир Қураший [4:1,196] ва Тамимийлар [7:1,276]: “У имом, буюк имомнинг ўғли”, деган.

Кафавий шундай деган: “У кибор олимлардан бўлган. Отаси ҳузурида фикҳда юқори даражага етган. Унинг усул ва фикҳ бўйича комил қобиляти бор эди” [1:238].

Фикҳни отаси буюк имом Убайдуллоҳ ибн Иброҳимдан ўрганган. Ундан ўғли Маҳмуд ибн Аҳмад Маҳбубий фикҳ ўрганган. “Танқиҳул укул фи фуруқил манкул” номли асар ёзган. Ҳижрий 635 йлда вафот этган [9:191].

Маҳбубийлар оиласидаги фақиҳлардан яна бири Умар ибн Аҳмад ибн Убайдуллоҳ Маҳбубий Ҳанафий Тоҷушшариъа. У Садрушшариъа Асғарнинг бобоси [8:2,240-241]. “Ҳидоя” асари шориҳи.

Марказий Осиёлик кўплаб фақиҳлар сингари, унинг ҳаёти ҳақида ҳам маълумотлар кам. Туғилган йили кўрсатилмаган бўлса-да, Кирмонга кетишидан олдин Бухорода яшагани учун шу ерда туғилган бўлиши эҳтимоли катта.

Кирмондан паноҳ топгандан сўнг ўлимигача илм билан банд бўлди. У ўзининг бугунги кунгача етиб келган ягона асари “Ниҳоятул кифоя фи диroyатил Ҳидоя”ни шу ерда ёзган. Олимнинг бошқа бир асари ҳам бор бўлиб, китобнинг Тоҷушшариъа қаламига мансуб экани борасида ихтилофлар бор. Китоб “Фаваиду Тоҷушшариъа”, “Ал-фаваидут тажия” ва “Ат-тажия” сингари турли номлар билан танилган.

Отаси Садруш Шариъа Акбардан илм ўрганган. Тошкўпирзода олимга: “Фазилатли олим. Комил билимдон”, деб таъриф берган [8:2,241].

Ҳожи Халифа олимнинг 672 ҳижрий йилда вафот этганини айтган. Бу борада Умар Каҳола ҳам унга эргашган [9:2,552]. Лекин Ҳожи Халифа юқоридаги сўздан бир неча сатрлар пастда Тоҷушшариъанинг ўзидан “Ҳидоя” китоби шарҳининг “Имон” китобини 673 йилда тамомига етказганини нақл қилган [10:2,2033]. Демак, бундан маълум бўладики, олимнинг вафоти 672 йилдан кейин бўлган. Исмоил Пошо олимнинг вафоти 673 йилда бўлганини зикр қилган [12:1,787].

Абдулбоқий Хатибнинг келтиришича олим Кирмонда вафот этган ва ўша ерга дафн қилинган [3:185].

Махбубийлар оиласига мансуб яна бир факих олим Махмуд ибн Аҳмад ибн Убайдуллоҳ ибн Иброҳим Махбубий Бухорий Ҳанафий Бурҳонуш шария [1:265].

VII/XIII асрда яшаган Бурҳанушшарианинг аниқ туғилган йили маълум эмас. Кирмонга хижрат қилишдан олдин бутун оиласи Бухорода яшаган. Вафот этган оила аъолари Шеъробод маҳалласида дафн этилганлар. Бундан маълум бўлаики, олимнинг туғилган жойи Бухородир.

Кирмонга кетгандан сўнг таълим бериш ва китоб ёзиш билан шуғулланиб, Бухородан ўз билимини бу ерга олиб келади. У ўзига тегишли бўлган машҳур асар “Викоятур ривоя фи масоил Хидоя”ни шу ерда ёзиб, ҳанафий фикҳи ривожига ҳисса қўшган.

Кафавий олимни: “(У) фазилатли олим, комил билимдон, кенг илмли, аллома, моҳир, тақводор, муҳаққиқ, ўта эътиборли тадқиқ қилувчи, улуғ таснифотлар соҳиби”, деган [1:265].

“Викоятур ривоя”, “Воқеъот” ва “Фатово” номли асарлар ёзган.

Умар Каҳҳола олим хижрий 673 йилда вафот этганини зикр қилган [9:3,818]. Исмоил Пошо ҳам олимнинг 673 йил атрофида вафот этганини келтирган [12:2,406].

Абдулбоқий Хатиб алломани: “Кирмонда вафот этган ва ўша ерга дафн қилинган”, деган [13:1,18-19].

Садрушшариа асғар номи билан танилган яна бир сулола вакили Убайдуллоҳ ибн Масъуд ибн Тоҷуш шария Махмуд ибн Садруш шария Аҳмад ибн Жамолиддин Абулмакорим Убайдуллоҳ ибн Иброҳим ибн Аҳмад ибн Абдулмалик ибн Умайр ибн Абдулазиз ибн Муҳаммад ибн Жаъфар ибн Халаф ибн Ҳорун ибн Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Махбуб ибн Валид ибн Убод ибн Сомит (р.а.) эди.

Садрушшариа Бобоси Махмуд ибн Убайдуллоҳдан илм олган. Кафавий айтади: “Имом аллома Садрушшариа Убайдуллоҳ ибн Масъуд ибн Тоҷуш шария Махмуд ибн Садрушшариа акбар Аҳмад ибн Жамолиддин Махбубий. “Шарҳул виқоя” асари муаллифи. Талабалар ўртасида Садруш шария номи билан машҳур бўлган [1:287]”.

Илмни бобосидан олгани боис унинг ҳам фикҳ илмидаги шажараси Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳга бориб тақалади. Бобосининг китоби бўлмиш “Викоятур ривоя”ни шарҳлаган. Бу эса “Викоятур ривоя” шарҳларининг энг гўзали ҳисобланади.

Садрушшариа кўплаб асарлар ёзган. Уларга қуйидаги асарлар қиради:

1. “Танқиҳул усул”. “Танқиҳ” номи билан машҳур. Ҳанафий фикҳи усули бўйича ишончли матн.

2. “Ат-Тавзиҳ фи ҳалли ғавомизит танқиҳ”. Бу китоб мусаннифнинг юқорида зикр қилинган усули фикҳ борасидаги китоби шарҳи.

3. “Ал-Муқаддимотул арбаъ”.

4. “Ан-Нуқоя”. Бу “Викоятур ривоя” китобининг қисқартмаси.

5. “Аш-Шурут вал маҳозир”. Китобни фикҳ китоблари ва боблари тартибига мувофиқ тартиблаган.

6. “Таъдилул улум”. Барча ақлий илмларнинг қисмлари ҳақида.

7. “Шарҳул-л-фусули-л-хамса”.

8. “Ал-Вишоҳ фи-л-маъоний ва-л-баён”.

9. “Қирқ ҳадис”.

10. “Шарҳул виқоя” (Бобосининг китоби бўлмиш “Викоятур ривоя” асари қисқартмаси).

Садрушшариа Кирмондан Бухорога қайтган, таълим ва таълифни давом эттирди. 747/1346 йили Бухорода вафот этди ва шу ерда дафн этилди.

Ўрта Осиё фикҳ илми ривожига алоҳида шахслар ва асарлардан ташқари вилоятлар ва шаҳарлар ҳам катта таъсир кўрсатган. Бухоро манашундай шаҳарлардан бири бўлган. У ерда ташкил қилинган сарой кутубхонаси Бухоро тарихида кўплаб олимлар етишиб чиқиши, шаҳарнинг илм-фан ва маданиятнинг муҳим марказига айланишида муҳим рол ўйнаган.

Бухоронинг бундай ривожланган шаҳар бўлишида бошқарувчи шахсларнинг ҳам ҳиссалари катта бўлган. Мўғуллар босқинига қадар хижрий V-VII асрлар давомида шаҳарни “Садрлар” бошқарган ва турли даврларда бу вазифани муайян оилалар ўз зиммасига олган. 636/1220 йилларда бу лавозимга Махбубийлар тайинланган. Бу оила аъзолари нафақат сиёсат, балки таълим ва таълиф билан боғлиқ фаолият билан ҳам шуғулланади. Улар Ўрта Осиё ҳанафий мазҳаби тарихида муҳим рол тутганлар. Уруш ва босқинлар, даврнинг сиёсий-маъмурий беқарорлиги минтақанинг барча қатламларига ва айниқса, илм оламига салбий таъсир кўрсатди. Оила 675/1276 йилларда Қутлуғхонийлар ҳукмронлиги остидаги Кирмонга ўрнашиб, илмий фаолиятини шу ерда давом эттирган. Бухоро фикҳ мактабига мансуб бўлган оиланинг муҳим факихлари Бурҳонушшариа ва Таҷушшариялар Кирмонда

мударрислик килиб, фикхий билимларини у ерда таълим ва таълиф билан давом эттирдилар.

Садрушшариа Соний Кирмонда олган илми билан у ерда ҳам, Бухорода ҳам таълим ва таълифда шуҳрат қозонган. Бу уч муаллиф, бевосита ёки билвосита Ўрта Осиё ҳанафий конунлари тўпламининг маҳсули бўлган “Ҳидоя” борасида илмий ишлар олиб бордилар. Асарнинг бу соҳадаги мавқеи билан бир қаторда, Марғилоний ва Маҳбубийларнинг давр ва минтақа жиҳатидан бир-бирига яқин бўлиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Маҳбубийлар оиласи фақиҳлари асарларининг энг машҳури Бурҳонушшарининг “Викоя” асаридир. У ҳанафий фикҳидаги энг муҳим матнлардан бири ҳисобланган. Турли жойларда кўплаб тадқиқотлар ва янги асарларнинг яратилишига манба бўлган. Асарга кўплаб шарҳлар, изоҳлар, таълиқ ва раддиялар ёзилган. У турк ва форс тилларига назм ва наср тарзида таржима қилинган. У ҳуқуқий асос сифатида машҳур бўлди. Кўпгина маҳаллий ва халқаро кутубхоналарда бир нечта қўлёзма нусхалари мавжуд.

Тоҷушшариа томонидан ёзилган “Шарҳул Ҳидоя” асари “Ҳидоя”нинг илк шарҳларидан бири ҳисобланади. Машҳур ва ишончли манбаларда унга ҳаволалар қилинган. Қўлёзма нусхалари кутубхоналарда мавжуд. Бу асар тўғридан-тўғри манба бўлган тадқиқотлар бугунги кунгача етиб келмаган.

Бурҳонушшариа ва укаси Тоҷушшарианинг бизгача етиб келган икки асари фақат фикҳга оид асарлардандир. Бироқ, Садрушшариа икки бобосидан факрли равишда фикҳдан илмидан бошқа усул, илоҳиёт, мантик, шурут ва грамматика бўйича кўплаб асарлар ёзган. Фуруъул фикҳ соҳасида у ёзган асарлар мустақил эмас. Улардан иккитаси, яъни “Нуқоя” ва “Шарҳул виқоя” асарлари “Викоя”га тегишлидир. Бу икки асар дарс ва фатво беришда “Викоя” сингари машҳур бўлиб улгурмаган. Кўпгина қўлёзма нусхалари кутубхоналарда сақланадиган ва кўплаб асарларнинг манбаси эканлиги маълум бўлган бу икки асар кейинги даврларда ўрганилган. “Викоя” нинг биринчи шарҳи “Шарҳул Викоя” 2006 йилда “Мунтахан нуқоя ала шарҳил виқоя” номли ҳошия билан бирга тадқиқ қилинган ва нашр этилган. “Нуқоя” асарига ҳам кўплаб шарҳлар битилган.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Маҳбубийлар оиласи фақиҳлари фикҳ илми ривожига катта ҳисса қўшган. Улар фикҳ ва бошқа фанларга оид кўплаб қийматли асарлар ёзиб қолдирган. Бундан ташқари Бурҳониддин Марғилонийнинг “Ҳидоя” асари борасида турли шарҳлар ва қисқартмалар ёзиб бу асарни янада кенг тарқалишига катта хизмат қилганлар. Улар ёзиб қолдирган асарлар қанчалик аҳамиятга эга эканини ушбу асарларга оид кўплаб шарҳлар, ҳошиялар, назмлар ва қисқартмалар ёзилгани, бу асарлардан кенг фойдаланганидан ҳам билиш мумкин. Қисқа қилиб айтганда Маҳбубийлар оиласи фақиҳлари нафақат Бухоро фикҳ илми ривожига балки, Ҳанафий фикҳи ривожига катта ҳисса қўшганлар. Ҳозирги кунгача “Викоя”, “Шарҳул виқоя”, “Мухтасарул виқоя” номи билан машҳур бўлган “Ан-Нуқоя” ва бошқалар диний билим юртларида ҳамда фикҳ илмига қизиққан кишилар томонидан ўрганиб келинмоқда. Бу борадаги тадқиқотлар билан бир қаторда, янги асарлар учун ҳам манба бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Маҳмуд ибн Сулаймон Кафавий. Катоиб аълумил ахёр. – Байрут: Дорул кутубил илмия, 2018.
2. Абдулҳай Лакнавий. Ан-нофеъ ал-кабир. – Карачи: Идоратул Куръон, 1990.
3. Абдулҳай Лакнавий. Фавоидул баҳия. – Қоҳира: Дорул китоб исломия.
4. Қураший. Жавоҳирул музия. Ҳижр, 1993.
5. Салоҳ Муҳаммад Абулҳож. Тухфатул бадиа фи ахбори Садриш шариа. – Уммон: Марказ анвори-л-уламо ли-д-дироса, 2020.
6. Заҳабий. Ибар. – Кувайт: Мактабат ҳукумати-л-Кувайт, 1963.
7. Абдулқодир Тамимий. Табақотус сания / Таҳқиқи Д-р Абдулфаттоҳ Хулф. – Риёз: Дорур рифоъий, 1403.
8. Тошқўпирзода. Мифтоҳус саодат. – Байрут: Дорул кутубил илмия, 1405.
9. Умар Каҳҳола. Мўъжамул муаллифин. – Байрут. Муассасатур рисала, 1414/1994.
10. Ҳожи Халифа. Кашфуз зунун. – Байрут: Дору ихёут турсил арабий.
11. Бекмирзаев И. Бурҳонуддин Маҳмуд ал-Бухорийнинг “Ал-Мухит” асари ва унинг Мовароуннаҳр қозилигида тутган ўрни: т.ф.н. ... дис. – Тошкент, 2009.
12. Исмоил Бағдодий. Ҳадиятул орифин. Дорул фикр, 1402.
13. Абдулҳай Лакнавий. Умдатур риоя. – Байрут: Дорул кутубил илмия. 2009.